

บทสรุปสำหรับผู้บริหาร

ประวัติศาสตร์เศรษฐกิจและสิ่งแวดล้อมถูกขับเคลื่อนด้วยองค์ประกอบหลายประการ โดยฉายภาพให้เห็นผ่านปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และสิ่งแวดล้อม สำหรับอ่าวบ้านดอน จังหวัดสุราษฎร์ธานี การเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำชายฝั่งคือปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และสิ่งแวดล้อมที่สำคัญกิจกรรมหนึ่ง

หากพิจารณาในเชิงพื้นที่การเพาะเลี้ยงกุ้งเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ใช้ทรัพยากรบริเวณอ่าวบ้านดอนมากที่สุด เนื่องจากการเพาะเลี้ยงกุ้งอยู่ในฐานะสินค้าส่งออกและประเทศไทยเป็นแหล่งผลิตกุ้งที่สำคัญที่สุด 1 ใน 10 อันดับแรกของโลกมานาน การเพาะเลี้ยงหอยตะเภาและหอยแครงในอ่าวบ้านดอนเองก็เป็นกิจกรรมที่เกิดใกล้เคียงมากกับการเพาะเลี้ยงกุ้ง แต่เนื่องจากการเพาะเลี้ยงเพื่อตอบสนองตลาดภายในประเทศจึงได้รับความสนใจจากภาครัฐและสาธารณชนไม่มากนัก ทำให้ผู้เพาะเลี้ยงทั้งรายใหญ่และรายเล็กต้องใช้ศักยภาพในการปรับตัวค่อนข้างมาก เนื่องจากการได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐน้อยเมื่อเปรียบเทียบกับผู้เพาะเลี้ยงกุ้ง อีกทั้งการเพาะเลี้ยงหอยตะเภาและหอยแครงเป็นการเพาะเลี้ยงที่พึ่งพาสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติสูง เช่น อาศัยอาหารที่มีอยู่ตามธรรมชาติ ไม่มีการให้ยารักษาโรค จากลักษณะเฉพาะตัวของการเพาะเลี้ยงหอยตะเภาและหอยแครงทั้งสองประการนี้เองที่ทำให้การศึกษาปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์และสิ่งแวดล้อมผ่านกรณีศึกษาการเพาะเลี้ยงหอยตะเภาและหอยแครงจึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจสำหรับผู้วิจัย

องค์กระดบโลกอย่างสหประชาชาติเองก็ให้ความสำคัญกับเรื่องปฏิสัมพันธ์ระหว่างสังคมมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม ซึ่งรวมถึงการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำชายฝั่ง และได้เสนอกรอบการศึกษาด้วยการวิเคราะห์ 5 ปัจจัยหลักคือ Drivers (D), Pressures (P), State (S), Impacts (I) และ Responses (R) ซึ่งผู้วิจัยได้ใช้เป็นแนวทางในการศึกษาโดยเลือกพิจารณาเพียง 2 ปัจจัย คือ ปัจจัยเกี่ยวกับแรงขับเคลื่อน (Drivers) ที่หมายถึงกระบวนการพื้นฐานที่เป็นตัวขับเคลื่อนกิจกรรมทั้งหลายซึ่งมีผลโดยตรงต่อสิ่งแวดล้อม เช่น นวัตกรรมด้านเทคโนโลยีการอบเชงสถาบันและสังคมการเมือง และปัจจัยเกี่ยวกับสภาวะการณ์ (State) หมายถึง การเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อม ซึ่งหมายรวมทั้งการเปลี่ยนแปลงที่เกิดโดยธรรมชาติและเกิดจากการกระทำของมนุษย์ ดังนั้นงานวิจัยชิ้นนี้จึงเน้นวิเคราะห์ปัจจัยสามประการที่สะท้อนปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อม คือ 1. บทบาทของภาครัฐ 2.การเปลี่ยนแปลงของสภาพแวดล้อม 3.การปรับตัวของผู้เพาะเลี้ยงสัตว์น้ำชายฝั่ง

จุดเริ่มต้นของการเพาะเลี้ยงหอยตะเภาและหอยแครงในอ่าวบ้านดอนเกิดขึ้นในระดับปัจเจกชน คือ ไสว วิเชียรฉายในกรณีการเพาะเลี้ยงหอยตะเภา และกลุ่มธุรกิจประมงในจังหวัดสตูลและมาเลเซียในกรณีของการเพาะเลี้ยงหอยแครง ซึ่งเป็นผู้มองเห็นช่องทางในการใช้ทรัพยากรชายฝั่งเพื่อการประกอบกิจกรรมทางเศรษฐกิจแบบใหม่ ๆ แต่เนื่องจากการเพาะเลี้ยงหอยตะเภามีขีดจำกัดในการพัฒนาเทคโนโลยีการเพาะเลี้ยงให้สามารถผลิตได้ในปริมาณมาก อีกทั้งเป็นการเพาะเลี้ยงที่ใช้แรงงานเข้มข้น จึงกลายเป็นข้อจำกัดที่จะได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐเช่นกัน

ในขณะที่การเพาะเลี้ยงหอยแครงมีคุณสมบัติในการพัฒนาไปสู่การเพาะเลี้ยงให้ได้ปริมาณมากได้ดีกว่า ด้วยการลงทุนที่เข้มข้นทำให้ผู้เพาะเลี้ยงสามารถซื้อลูกพันธุ์จากมาเลเซียมาเพาะเลี้ยงในอ่าวบ้านดอน อีกทั้งยังสามารถใช้เครื่องจักรในขั้นตอนต่างๆ ของการเพาะเลี้ยงได้อีกด้วย เช่น การเก็บเกี่ยวและคัดเลือกผลผลิต ซึ่งไม่สามารถทำได้ในการเพาะเลี้ยงหอยตะโกรม จากลักษณะเช่นนี้ทำให้ภาครัฐให้ความสำคัญกับการส่งเสริมการเพาะเลี้ยงหอยแครงมากกว่าหอยตะโกรม ซึ่งเป็นหนึ่งในแรงผลักดันสำคัญที่ทำให้การเพาะเลี้ยงหอยแครงเป็นกิจกรรมทางเศรษฐกิจที่ใช้ทรัพยากรชายฝั่งในอ่าวบ้านดอนมากกว่าการเพาะเลี้ยงหอยตะโกรมหรือหอยแมลงภู่นกกระต่ายปัจจุบัน

การขยายตัวของพื้นที่เพาะเลี้ยงหอยแครงอันเกิดจากแรงผลักดันของภาครัฐดังกล่าวข้างต้นยังประกอบเข้ากับพื้นที่เพียงจากกลุ่มคนในท้องถิ่นบางส่วนโดยเฉพาะกลุ่มที่มีความจำเป็นต้องเลิกอาชีพประมงอวนลากอวนรุนจากข้อห้ามของรัฐ โดยเปลี่ยนมายึดอาชีพเพาะเลี้ยงหอยแครงทดแทน อีกด้านหนึ่งแรงผลักดันของภาครัฐก็ถูกต่อต้านจากกลุ่มคนในท้องถิ่นอีกกลุ่มหนึ่งโดยเฉพาะผู้ประกอบการอาชีพประมงชายฝั่ง ซึ่งได้รับผลกระทบโดยตรงจากการขยายพื้นที่เพาะเลี้ยงหอยทั้งในและนอกพื้นที่อนุญาต แนวทางที่แตกต่างกันระหว่างกลุ่มคนท้องถิ่นทั้งสองกลุ่มยังทำให้เกิดข้อพิพาทระหว่างกลุ่มผู้เพาะเลี้ยงหอยแครงและกลุ่มประมงชายฝั่งเป็นระยะ

การมีแนวทางและผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจที่แตกต่างกันระหว่างกลุ่มเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำชายฝั่งและกลุ่มประมงชายฝั่งนี้จึงปรากฏให้เห็นในพื้นที่รอยต่อระหว่างเขตกิจกรรมทางเศรษฐกิจทั้งสองส่วนคือบริเวณร่องน้ำตาปี นอกจากนั้นจากประวัติของผู้เพาะเลี้ยงรายใหญ่และรายย่อยพบว่าผู้เพาะเลี้ยงจำนวนหนึ่งเป็นผู้ย้ายถิ่นหรือทายาทของผู้ย้ายถิ่น อันเนื่องมาจากโครงการจัดสรรที่ดินเพื่อการเกษตรในรูปแบบนิคมสหกรณ์ในช่วงต้นทศวรรษ 2520 จึงกล่าวได้ว่าผู้คนที่อาศัยอยู่ในบริเวณอ่าวบ้านดอนในเขตพื้นที่ศึกษาของงานวิจัยชิ้นนี้มีหลากหลายและบางกลุ่มเป็นคนแปลกหน้าของกันและกัน

ความเปราะบางทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมในแง่ของการมีความรู้สึกนึกคิดต่อสิ่งที่เป็นทรัพยากรส่วนรวมร่วมกันระหว่างแต่ละกลุ่มในพื้นที่ศึกษานี้เอง ที่อาจจะเป็นอุปสรรคในการการจัดสรรทรัพยากร กรณีที่น่าสนใจคือ การเกิดแหล่งลูกพันธุ์หอยแครงบริเวณด้านตะวันตกของร่องน้ำตาปี เมื่อปี 2549 ซึ่งเป็นการเกิดทรัพยากรชนิดใหม่ที่ไม่เคยมีในพื้นที่มาก่อน ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าแหล่งลูกพันธุ์นี้เกิดขึ้นจากกิจกรรมทางเศรษฐกิจของผู้เพาะเลี้ยงหอยแครงด้านตะวันออกของร่องน้ำตาปี ผสมเข้ากับความพยายามในการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมของชุมชนด้านตะวันตกของแม่น้ำตาปีบริเวณใกล้ปากแม่น้ำ ซึ่งหากสมมติฐานนี้มีส่วนถูกต้องอยู่บ้างน่าจะเกิดการสร้างข้อตกลงร่วมกันในการบริหารทรัพยากรแหล่งใหม่นี้ได้

ความแปรปรวนของสภาพภูมิอากาศในระยะสั้น เช่น ภาวะฝนตกนอกฤดูมรสุม ภาวะฝนตกหนักเกินกว่าค่าเฉลี่ย เป็นเงื่อนไขทางธรรมชาติที่ไม่สามารถคาดการณ์ได้และสร้างความเสียหายให้กับผู้เพาะเลี้ยงอย่างมาก ภัยธรรมชาติ 2 ครั้งใหญ่ในอ่าวบ้านดอนก็เป็นจุดเปลี่ยนสำคัญของรูปแบบการใช้ทรัพยากรในอ่าว กล่าวคือ การเกิดภัยธรรมชาติทำให้เกิดความเสียหายของการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำชายฝั่งในปี 2531 และ 2539 หลังจากนั้นหน่วยงานของรัฐคือ กรมประมง กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์

จึงเข้ามาฟื้นฟูความเสียหายจากภัยพิบัติ จำนวนงบประมาณที่ภาครัฐจัดสรรให้เพื่อการฟื้นฟูการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำชายฝั่งเป็นปัจจัยสำคัญที่ทำให้เกิดการขยายพื้นที่เพาะเลี้ยงโดยเฉพาะอย่างยิ่งพื้นที่เพาะเลี้ยงหอยแครง เมื่อพิจารณาจากการเริ่มอาชีพเพาะเลี้ยงหอยแครงของผู้เพาะเลี้ยงรายย่อยบางรายจะเห็นได้ว่าการช่วยเหลือจากรัฐในรูปแบบของเงินกู้เพื่อช่วยเหลือผู้เพาะเลี้ยงหลังภัยพิบัติเป็นแรงจูงใจอย่างหนึ่งที่ทำให้ชาวประมงหันมาประกอบอาชีพเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำชายฝั่ง

ผลพวงอีกประการหนึ่งจากความเสียหายของการเพาะเลี้ยงจากภัยธรรมชาติยังสะท้อนให้เห็นจากภาวน้ำทะเลขึ้นสูงคลื่นลมแรงในเดือนธันวาคม 2542 ความเสียหายอย่างต่อเนื่องที่เกิดขึ้นมาตั้งแต่ พ.ศ.2539 ทำให้ผู้เพาะเลี้ยงรายย่อยขาดทุนหมุนเวียนและไม่มีเงินลงทุนสำหรับการเพาะเลี้ยงรอบต่อไป ผู้เพาะเลี้ยงรายย่อยบางส่วนจึงขายสิทธิพื้นที่เพาะเลี้ยง ซึ่งส่วนมากเป็นพื้นที่เพาะเลี้ยงใกล้ชายฝั่งที่อยู่ในที่อนุญาตให้แก่ผู้เพาะเลี้ยงรายใหญ่ที่มีศักยภาพในการรับความเสี่ยงได้มากกว่า เนื่องจากในบางช่วงเวลาสภาพน้ำทะเลในแปลงเพาะเลี้ยงใกล้ชายฝั่งไม่เหมาะสมต่อการเพาะเลี้ยงหอยสองฝา โดยเฉพาะอย่างยิ่งหอยตะกร่อมที่นิยมบริโภคสด และผู้เพาะเลี้ยงรายย่อยไม่มีความเชี่ยวชาญหรือไม่มีเงินทุนมากพอที่จะเปลี่ยนเป็นการเพาะเลี้ยงหอยแครง

ความเปลี่ยนแปลงของสิทธิและการมีส่วนร่วมในการใช้ทรัพยากร อันเกิดจากความเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อมจากมลภาวะและความแปรปรวนของภูมิอากาศเช่นนี้ทำให้การต่อรองระหว่างผู้เพาะเลี้ยงแต่ละกลุ่มขาดความเท่าเทียม และเช่นเดียวกับบทสรุปข้างต้นความเปราะบางทางประวัติศาสตร์และวัฒนธรรมในแง่ของการมีความรู้สึกรักนึกคิดถึงสิ่งที่เป็ทรัพยากรส่วนรวมร่วมกันระหว่างแต่ละกลุ่มในพื้นที่ศึกษาอาจจะเป็นอุปสรรคในการจัดการทรัพยากรอย่างสมเหตุสมผล และเป็นไปได้ยากที่จะคาดหวังให้ระบบคุณค่าของสังคมท้องถิ่นเป็นเครื่องมือในการแก้ปัญหาความไม่ลงรอยกันในการใช้ทรัพยากรชายฝั่งของผู้มีส่วนได้ส่วนเสียแต่ละกลุ่ม